

Simon József:

Előszó Machiavelli válogatott leveleihez¹

Machiavelli levelezéséből adott válogatásunkból egy történet kerekedik ki: a sztori fő vonala Machiavellinek a politikai gondolkodóból a privát-levelekben tetten érhető fantáziadús íróvá történő metamorfózisa. A levelekben feltáruló két írói-gondolkodói világ metszéspontján az a híres 1513. december 10-én kelt levél áll, amelyben először értesülünk a *Fejedelem* című munka írásáról – úgy tűnik ebben az időpontban már elkészült Machiavelli főműve, melynek szövegéről a szerző azt állítja, hogy már csak kisebb kiegészítéseket hajt végre azon. Machiavelli metamorfózisának ez az általunk sugallt narratívája nem jelenti sem azt, hogy az 1513. december 10-én kelt levél előtt hiányoznának a hétköznapi élet nemiséggel átítatott tapasztalatára épülő levelek, sem azt, hogy a jelzett időpont után ne találánánk Machiavelli leveleiben politikai elemzéseket a rá oly jellemző analitikus stílusban. Ám egyfelől talán még egyfajta objektív szemüveggel nézve is szembeötlő a levelezésben a fent említett, az 1513 nyara és 1514 tavasza közötti *szűkebb* időszakban bekövetkező tematikus fordulat, másfelől – és ez sokkal fontosabb – épp Machiavelli az, akinek bizonyára semmi kifogása sem volna a levelek illetén tendenciózus kiemelése és csoportosítása ellen.

Nos, történetünket ott kell kezdenünk, hogy Machiavelli 1512-ig a Firenzei köztársaság adminisztrációjában különböző tisztségeket lát el; követségi megbízásai után a köztársaság egyfajta védelmi ügyekért felelős államtitkárának pozícióját tölti be. Azonban 1512-ben sajnálatos módon kiderül, hogy Machiavelli által eszményített saját – tehát zsoldosoktól mentes – haderő nem képes ellenállni a visszatérő Mediciek spanyol hadakra támaszkodó túlrejtésének. A köztársaság megbukik, Machiavelli megkísérel behódolni az új Medici-adminisztrációnak, ám kegyvesztetté válik és megfosztják tisztségeitől. Ráadásul 1513 elején belekeveredik egy minden valószínűség szerint banális ellenállási kísérletbe, aminek folytán börtönbe kerül. Nem tudjuk pontosan, hogy milyen körülmények közepette került sor a sokat vitatott és meglehetősen kétes forrásokon keresztül ismert megkínzására – annyi mindenesetre világos, hogy Machiavelli még e helyzetét is képes volt később szatirikusan ábrázolni. 1513 márciusában, X. Leó, a Medici-pápa beiktatásakor részesül amnesztiában. Politikai okok miatt nem volt taná-

1 Az Előszó megírásakor néhol Allan Gilbert bevezetésére és a levelekhez írt jegyzeteire támaszkodtam az általa szerkesztett angol nyelvű válogatásban: *The Letters of Machiavelli. A Selection*. Translated and Edited with an Introduction by Allan Gilbert. University of Chicago Press, 1988.

csos Firenzében maradnia, így családjával a percussina-i Sant'Andrea-ban fekvő vidéki birtokára vonul vissza, ám a család nem adja fel firenzei házát sem. Innen, a vidéki faluból írja politikai helyzetelemzéseit tartalmazó leveleit Vettorinak, Firenze római nagykövetének.

A történetünk kiindulópontját képező levelek olvasásakor a kortárs nagypolitika színpadán találjuk magunkat. A spanyol, francia, svájci, német, angol, valamint velencei, firenzei, milánói és nem utolsósorban pápai politikai érdekek ismertetése, ezek stratégiai elemzése valamint a bennük megnyilvánuló konfliktus-szituációkban fellépő előnyök és hátrányok perspektivikus mérlegelése nyilvánvaló párhuzamokat mutat nemcsak a *Fejedelemmel*, hanem a valószínűleg hamarabb elkezdett, ám csak jóval később befejezett Liviushoz írt *Beszélgetésekkel* is. Elhagyhatjuk a reális politikai érdekek ismertetését, megteszi ezt helyettünk Machiavelli a válogatásunkba felvett 205, 211 és 214-es számú levelekben. Anynyit azért mindenképp érdemes megjegyeznünk, hogy úgy tűnik, Machiavelli politikai érzéke nem csalt: jóllehet a pápa nem köti meg az első látásra abszurdnak tűnő megállapodást a franciákkal Lombardia átadásáról, az 1515-ben mégis I. Ferenc (1515-1547) francia király uralma alá kerül. Ugyanígy nem váratott magára Machiavelli másik sejtésének megvalósulása sem: a mindenképp elkerülendő francia-spanyol szövetség mellett-mögött nagy veszélyként lapuló „germán folyam” fordulata 1527-ben az elhíresült „Sacco di Roma” eseményével vált valóssá: V. Károly (1519-1556) német csapatai egész Európát sokkoló módon feldúlják Rómát. Jóllehet néhány jóslat kevésbé vált be (pl. a vizionált spanyol uralom Angliában), ám a vidéki földbirtokon megfogalmazott sejtések realitása arról tanúskodik, hogy Vettorinak igenis jó oka volt sűrű levelezésben kikérni a száműzött egykori államtitkár véleményét.

A napi politikai események analízise már a levelekben nagyon fontos módszertani megjegyzésekkel párosul. Egészen lenyűgöző e szempontból a 211-es levél felütése, ahol Machiavelli egyfajta érvelésméleti fejtegetésbe bocsátkozik. A téma a Lombard-kérdés, jól kivehető, hogy Vettori teljesen abszurdnak tartja Machiavelli javaslatát, miszerint nagypolitikai okok miatt a legtanácsosabb az volna, ha Lombardiát egy szerződés keretében átengednék a franciáknak. Machiavelli felállítja a vita diagnózisát: ugyanazon természetes affekció vagy szenvedély az, ami alapján Vettori állásfoglalása nemleges, míg Machiavellié afirmatív egy és ugyanazon problémát illetően. Vagyis: Vettori tagadó ítélete nem abból fakad, hogy eltérő mérlegelése során esetleg nem a megfelelő episztemológiai fakultást használta volna; ezen felül a vitapartnerek tényismereti *input*-ja is azonos, Machiavelli nem utal sehol sem arra, hogy tudomása volna olyan tényekről, amiről Vettorinak nem, vagy megfordítva. Machiavelli tehát nem tagadja, hogy Vettori

természetes észhasználó. A Machiavelli által szem előtt tartott politikai ész itt kétarcú: egyfelől ítélet jellegű, azaz olyan kognitív képesség, ahol tagadásról és afirmációról beszélhetünk, másfelől azonban affektív is. Pontosan a kognitív és affektív képességeknek a gyakorlati észhasználatban megvalósuló ezen egysége teszi lehetővé azt, hogy Machiavelli kísérletet tegyen az általa diagnosztizált ellentét meghaladására – hisz mi másról is szólna az az utalás, mely a két episztemológiai képesség azonossága mellett fenntartja a tagadó és az afirmatív ítéletet? Az az affektív mozzanatot is magába foglaló értelem, amelyre Machiavelli hivatkozik, nem egy történet-független értelem, hanem a retorikai érvelést használó gyakorlati okosság, mely *in utramque partem* megengedi az érvelést. Ám miért fog Machiavelli mégis kitartani amellett, hogy az ő saját ítélete helyesebb, mint Vettorié? Az e kérdésre adott válasz kulcsa a tények közötti orientációban rejlik, abban, hogy a tényekről alkotott tudás melyik esetben alakítható át sikeresebb módon retorikai érvvé. Machiavelli meg van győződve arról, hogy retorikailag megholt politikai analízise eredményesebb, mint ellenfeléé.

Olasz gondolkodóink mindeközben számot vet azzal is, hogy érvelésének meggyőzőereje bizonyos gátló tényezőkkel találja magát szemben. Ezen tényezők szintén az emberi természetbe vannak kódolva, mégpedig az emberi természet defektusaiként. Ezek: a) napról napra élés (ezzel szemben Machiavelli: a retorikai érv a tények fölé emel, ami által képesek vagyunk rövidtávú kockázatokat felvállalni), b) úgy gondolják, hogy ami még nem történt meg, az nem is fog (innovativitás lehetetlenségéről alkotott *communis opinio*, nem akarjuk látni a tétlenségből fakadó jövőbeli problémákat), c) elképzelés az ember jelleméről mint valami változhatatlanról (nem leszünk képesek arról álmodni, hogy megbízzunk a franciákban Lombardiát illetően). Itt jól kivethetők annak a dinamikus antropológiának az alapvonalai, mely a *Fejedelem*nek is központi témája.

És ha már az innováció Machiavellinél oly fontos gondolatánál tartunk: a *Fejedelem* virtù-konceptiója szerint csak akkor van értelme az ember innovatív szabadságáról beszélni, ha az radikálisan képes szembenézni a történelem determinizmusával: az innovativitás eredendő értelemben a történelemben működő *necessità*-ra utalt. A *Fejedelem* történeti szükségszerűség-fogalmával párhuzamos az, ahogy Machiavelli szóban forgó levelében a svájciak expanzív politikáját általános törvényszerűségekre vezeti vissza. Eszerint az emberi társadalmak (itt köztársaságok) önmagukra támaszkodó defenziója bizonyul minden expanzió eredetének. Az eredményes defenzió nem közvetlenül vezet fegyveres expanzióhoz – és épp a közbevetett lépcsők jellegének leírása a lényeges. Az eredményes védelem ugyanis megbecsültséget, hírnevet és tiszteletet vív ki a határokon túl. Ez a külső tényező az ambíció belső pszichikai diszpozíciójához vezet, mely képes

politikailag instrumentalizálni külső megbecsültséget és tiszteletet. Ez az ambíció az expanzív külpolitika legfontosabb belső mozgatórugója, és Machiavellire oly jellemző módon ez a determinisztikus fejlődésment párosul majd a fegyveres erő külső tényezőjével. A történeti determinizmusból fakadóan a svájciak élni fognak felkínálkozó alkalommal (*occasione*), és álmódosítás volna azt hinni, hogy elmulasztják a Lombardiába történő betörés alkalmát. További közös gondolata a leveleknek a *Fejedelelemmel* a történeti determináció fokozatos és lassú kifejlése, a zsoldos hadsereg elutasítása és ezen elutasítás okai (*Fejedelem*, 12. fejezet), valamint a vegyes hadsereg problémája (*Fejedelem*, 13. fejezet). Machiavelli antik és kortárs példái szintén közös vonásokat mutatnak: az aetoliaiak és az akhájak idegen hatalomra való támaszkodása (*Fejedelem*, 3. fejezet) ugyanúgy jelen van a *Fejedelemben*, mint II. Ferdinánd (1479-1516) aragón király jellemzése (*Fejedelem*, 21. fejezet), vagy a szerző egyik kedvenc témája: VIII. Károly (1483-1498) és fia, XII. Lajos (1498-1515) francia királyok összevetése (*Fejedelem*, 3. és 13. fejezet), a levelekben éppúgy mint a *Fejedelemben* Károly jóval pozitívabb beállítással.

Úgy tűnik, hogy 1513 ősze anélkül telik el, hogy az egyébként buzgó levelező Vettori válaszolna Machiavellinek, aki azonban rajta keresztül próbálta elérni újbóli politikai alkalmazását Firenzében. Az 1513. december 10-én kelt és Firenze római követének címzett híres levél felütése némi kétségbeesésről árulkodik: Machiavelli azon okokról elmélkedik, melyek Vettori bizalmának feltehető elvesztéséhez vezettek. Visszavonult életét Fortuna szeszélyével magyarázza: minthogy Fortuna minden dologra kiterjeszti akaratát, Machiavelli visszavonultsága az ő kívánsága szerint való. Machiavelli arra vár, hogy Fortuna jelt adjon, és engedje a cselekvést, a dolgok átöröklött rendjének felforgatását, amikor is elhagyhatja vidéki birtokát és előállhat: itt vagyok.

Ám Fortuna istenasszonya még nem lépteti Machiavellit a politika nagyszínpadára. Vettorinak, aki eddig ahhoz volt szokva, hogy hallatlanul tehetséges, ám méltatlanul mellőzött vidéki vitapartnere lázas, ám metsző pontosságú politikai analíziseket szállított neki, ezúttal Machiavelli madárfogási technikájáról és eredményeiről kell értesülnie. Ám minthogy beállt a tél, a védelmi ügyekért felelős volt firenzei államtitkárnak legnagyobb bánatára fel kell hagynia kedvenc foglalatosságával. Mindazonáltal készségesen elmeséli napjai rendes folyását.

Reggelente erdőit látogatja meg a vidéki gazdálkodó, hogy ellenőrizze a megelőző nap munkálatait. Machiavelli bevételei ugyanis saját fakitermeléséből származtak, megrendelői tehetősebb firenzei polgárok, akikkel persze állandó pénzügyi vitái vannak, ki nem fizetett megrendelések esetében Machiavelli régi kártyaadósságainak emlékei merülnek fel, és elegyednek a favágók különös

élettörténeteivel. Az erdőket elhagyva a madarasházba vezet a vidéki gazdálkodó útja, ahol zsebéből Tibullus, Ovidius és más szerelmes költemények szerzői ringatják álomvilágba. Felocsúdván betér a fogadóba, ahol mindenki szóra áll, és csodálja az emberek különböző ízlését és fantáziáját. A vidéki gazda családjával költi el szerény ebédjét, majd visszatér a fogadóba, ahol már várja a hentes, a molnár és a két téglágető kisiparos, hogy elkezdjék trágár szócsaták övezte kártyapartijukat. Ahogy leszáll az este, a vidéki gazda belép dolgozószobájába, udvari ruhát ölt és belemélyül tanulmányaiba. Antik emberek antik udvaraiban kutatja cselekedeteik okát, párbeszédbe elegyedik velük – és naponta négy órán keresztül elfelejti bajait, nem retteg a szegénységtől, nem érez mérhetetlen unalmat és nem tart a haláltól. Ezalatt írt egy kis művet *De principatibus* (A fejedelemségekről) címmel, mely *Il Principe* olasz cím alatt vonul be az emberi gondolkodás legnagyobb művei sorába.

Különös ellentét uralja Machiavelli mesterien megkomponált levelét. Az „itt vagyok” cselekvő léthangsúlyától távol, a jelen unalmának „eleven” léttapasztalásában a nem-létezés tárul fel. Ám a történelemben menekülő szubjektum stilizált realitása minden elmélyültsége ellenére is mégiscsak distanciált az „itt vagyok” szubjektumától. Ezen ellentét jól érezhetően nem oldható fel egy esetleges újbóli politikai szerepvállalás által: e distancia a teoretikum és a gyakorlat közötti szakadék mélyebb problémájára mutat rá, mely végig ott feszül a gondolkodó nagy műveiben.

Az 1514 tavaszán keletkezett Vettorihoz írott levelek furcsa fordulatot vesznek. Nyoma sincs a politikai kérdéseknek, helyüket a privát szféra témája váltja fel. E levelek nem XII. Lajos francia királyról, nem a svájciak és a franciák Lombardiával kapcsolatos politikájáról vagy az északi itáliai politikai konfliktusok hátterében egyre erőteljesebb erővel dübörgő „germán folyamról” szólnak. Machiavelli új témái a magánszféra furcsa jelenségei a maguk homoszexuális vonzalmakkal túlfűtött történeteivel; a levelek új főhősei Vettori és más firenzei polgárok a maguk hetero- és homoszexuális kalandjaikkal. Képszerű pillanatfelvételek, a testiség ábrázolásai az önműködő nyelv proverbális kontextusában, banális történetek az emberi test tabujának határvidékén, mely történetek humoros jellege nagyon hamar megtörik a nyelvi-morális konvenciók megsértésének megdöbbentő élményében.

Az erotikus epizódok állandó főszereplője egy Giuliano Brancaccio nevű homoszexuális férfi. Brancaccio madár-fogás allegóriájába ágyazott történetét maga Machiavelli leplezi le levelében: a firenzei polgár egy este fiatal fiúkurtizánok után kutat a város eldugott helyein. A történet szerint Brancaccio arra hivatkozva nem fizeti ki a fiúkurtizánt – aki egyébként tekintélyes firenzei család sarja

–, hogy épp nincs nála elég pénz. A férfi egy barátjának adja ki magát, és azt javasolja a fiúnak, hogy másnap keresse fel őt üzletében, ahol megkapja majd a szolgáltatásért járó összeget. A fiú persze hiába keresi fel Filippo di Casavecchiát, Brancaccio hivatkozott ismerősét, nem kapja meg tőle a pénzt. Casavecchia sejteti, hogy Brancaccio szedte rá a fiút, és sikerül is lelepleznie. A történet hamar szárnyra kap Firenzében, és a soron következő karnevál jeligéjévé női ki magát a szatirikus kérdés: „Te most Brancaccio vagy avagy Casa?”

A levelezés ilyen és hasonló történetei elbeszélése közben Machiavelli jól láthatóan szépirói tehetségét kamatoztatja. Igazából a morális-nyelvi tabuk tudatos megsértése és ennek élménye érdekli: sehol nem találkozunk a konvencionális szexualitást sértő események és ezek szereplőinek elítélésével: magát Vettorit is támogatja esetleges (homo)szexuális hajlamainak kielégítésében.

A 20. századi végi értelmezési kísérletek az e témákat tartalmazó leveleket szépirodalmi vonatkozásokon túl összefüggésbe hozzák teoretikus műveivel is. Hanna Pitkin híres monográfiájának (*Fortune is a Woman: Gender and Politics in the Thought of Niccolò Machiavelli*, 1984) fő tézise szerint a *Fejedelem* megírásának mozgatórugója egyfajta maszkulin szorongás, a férfiaság elvesztésével járó megszégyenüléstől való félelem: ez az a motívum, mely alapján Machiavelli cselekvésre készíti főhősét, a virtúval rendelkező embert – és műve olvasóját. Újabb értelmezések arra mutatnak rá, hogy e tézis bármily úttörő módon mutat rá a nemiség problémájának vitathatatlan fontosságára az olasz gondolkodó teoretikus műveiben, a Pitkin által hangoztatott holisztikus nő-ellenesség nem igazolható Machiavellinél.

Válogatásunkat Machiavelli 1521-es követi megbízatása² alatt keletkezett levelek zárják, melyeket Carpiából ír Mantua kormányzójának. A levelekben tobzódik az egyház-ellenesség, a paradicsomba vezető út megismerésénél fontosabb a pokol tapasztalata, hogy elkerülhessük azt és a papok egyébként is hipokriták. Ám ezen – a korra nézve éppoly tipikus, mint amilyen meghatározatlan – antiklerikalizmusnál is fontosabb a látszat, a reprezentáció ontológiai súlya politikai térben. Machiavelli arra szólítja fel a vele jól kivehetően igen bizalmas viszonyban álló kormányzót, hogy küldjön számára minél több levelet. Ennek oka nem annyira az, hogy a levelek által életbevágó információkhoz juthat a címzett, azaz Machiavelli, hanem a levél érkezését kísérő jelenségek. Sok és sűrűn kapott levelek ugyanis a címzettet igen fontos személynek tüntetik fel. A közvetítő személy hajlongása és a címzett iránti tisztelet kimutatása arra utal, hogy a levél tárgya

2 Machiavellinek végül is sikerül lassanként visszanyernie a Mediciek bizalmát, ám az 1512 előtti tisztségeihez mérhető feladatokat csak élete utolsó két évében, 1526-ban és 1527-ben bíznak rá.

nagy jelentőségű. Ezt kihasználva Machiavelli hazugságokra ragadtatja magát a német császárral vagy éppen a francia királlyal kapcsolatban. Firenze követe hallatlan plasztikusan írja le azt, ahogy önmaga reprezentativitását kihasználva választlevelei megfogalmazásakor maga köré engedi környezetét. A körötte gyülekezők nem azt látják, amit ír, hanem magát az írás aktusát. Talán mikor e sorokat megfogalmazza, akkor is nagyszámú közönség övezi Machiavellit, aki úgy tesz, mintha valamely fontos politikai kérdésekről értekezne, ám helyett a körötte állók balgaságát leplezi le éppen. Néha felemeli tollát, elgondolkozva, majd ismét az írásba feledkezve leírja azt is, ahogy tollát felemeli, elgondolkodik, majd újra írni kezd.

Így megy ez egész hátralévő életén keresztül: „Már régóta nem azt mondom, amit hiszek, és sosem hiszem el azt, amit mondok, ha pedig olykor mégis rám jön, hogy az igazat szóljam, olyan sok hazugság közé rejtem, hogy ember legyen a talpán, aki kibogozza azt.” (261. levél). A válogatásunk által sugallt történet, mellyel – mint jeleztük – némiképp elé kívánunk menni e levelek magyar nyelvű olvasói befogadási aktusának, talán nem is rendelkezik fordulóponttal. A politikai elemzések retorikai háttere, a morális tabuk megsértésének allegorikus módszere és az írásnak, az értelmiségi létnek a tudás társadalmi megjelenítése, azaz a látszat felől történő artikulációja egy töről fakad. Sokféle címke áll rendelkezésünkre Machiavelli gondolkodói alkatának jellemzésére: a spektrum a politikai realizmustól, a stílus művészetén és az értékkritikai relativizmuson keresztül a pszichopatológiai esetig terjedhet. Ám bármely jellemzést is választjuk, az soha sem tekinthet el a komolyság és az ironia Machiavellinél tetten érhető ambivalens egybefonódásától.